

TYMCZASOWA SIEDZIBA WŁADZ GENERALNEGO GUBERNATORSTWA. ŁÓDŹ JAKO OKUPACYJNY OŚRODEK ADMINISTRACYJNY I SIEDZIBA HANS FRANKA JESIENIĄ 1939 ROKU

 <https://orcid.org/0000-0002-6185-5497>

Marcin Przegiętka

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

ABSTRACT

TEMPORARY ADMINISTRATIVE SEAT OF THE GENERAL GOVERNMENT: ŁÓDŹ AS THE ADMINISTRATIVE CENTRE OF THE GERMAN OCCUPATION AND HEADQUARTERS OF HANS FRANK IN AUTUMN 1939

As soon as the German military authority established temporary administration for the occupied Polish area in September 1939, its main administrative centre was located in Łódź. The decision was made in accordance with Hitler's will in order to degrade the status of Warsaw. Łódź was the headquarters of Chief of Administration Hans Frank, who was personally appointed by Hitler and later, after 26 October, became Governor-General. His headquarters still remained in Łódź after the establishment of the General Government (at the end of October and at beginning of November). It was there that he made his first decisions concerning the entire area of the General Government. Hans Frank only moved to Krakow on 7 November.

Keywords: General Government, German occupation, World War II.

Słowa kluczowe: Generalne Gubernatorstwo, niemiecka okupacja, II wojna światowa.

Pompatyczna uroczystość wjazdu Hansa Franka na Wawel w Krakowie 7 listopada 1939 roku, która przypominała wręcz intronizację, była opisywana przez niemiecką prasę w GG jako „objęcie urzędu” generalnego gubernatora¹. Generalne

¹ *Der Amtsantritt auf der Burg zu Krakau*, „Warschauer Zeitung”, 12–13 XI 1939 r., nr 1, s. 2. Zob. także: A. Chwałba, *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002, s. 53; D. Schenk,

Gubernatorstwo dla okupowanych ziem polskich (Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete, GG) nie powstało jednak 7 listopada, lecz 12 dni wcześniej, 26 października 1939 roku, i już tego dnia Frank jako generalny gubernator wydawał pierwsze rozporządzenia, przebywając jeszcze w Łodzi, która wówczas pełniła *de facto* rolę siedziby władz GG². Ten specjalny status Łodzi na przełomie października i listopada 1939 roku wynikał ze struktury tymczasowej niemieckiej administracji wojskowej na okupowanych ziemiach polskich, utworzonej na podstawie decyzji Hitlera we wrześniu 1939 roku.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie pierwszego okresu działalności władz GG, do momentu przeniesienia ich do Krakowa w listopadzie 1939 roku. Czesław Madajczyk nie bez powodu określił proces tworzenia GG jako „niejasny”³. Dotyczy to nie tylko decyzji podejmowanych w Berlinie, lecz także praktycznego funkcjonowania niemieckich władz okupacyjnych na ziemiach polskich jesienią 1939 roku. Zasygnalizowana wyżej obecność Franka w Łodzi w pierwszych dniach po proklamacji GG wymaga również zaprezentowania jego wcześniejszej działalności w charakterze „naczelnego szefa całej administracji cywilnej na okupowanych ziemiach byłej Polski” pod koniec września i w październiku 1939 roku, gdy jego siedzibą było to miasto. Tymczasowe podniesienie rangi Łodzi do roli centralnego ośrodka administracyjnego dla okupowanych ziem polskich wiązało się z tym, że Hitler zamierzał pozbawić Warszawę jej znaczenia. Stolica Polski – siedziba rządu, który pierwszy odmówił spełnienia żądań przywódcy III Rzeszy – miała zostać zdegradowana zgodnie z jego wolą.

Przed inwazją na Polskę Führer nie miał skonkretyzowanych planów wobec podziału administracyjnego jej terytorium. Stosując „retorykę nienawiści”, mówił przede wszystkim o konieczności zniszczenia sąsiedniego kraju, jak w wielokrotnie przywoływanej wypowiedzi w Obersalzbergu z 22 sierpnia 1939 roku: „Zniszczenie Polski na pierwszym planie. Celem jest usunięcie żywych sił, a nie osiągnięcie określonej linii. Nawet jeśli wybuchnie wojna na Zachodzie, zniszczenie Polski stoi na pierwszym planie”⁴. Program postępowania ze znajdującymi się już pod niemiecką okupacją ziemią polskimi ustalano w Berlinie zgodnie z wydawanymi przez Hitlera we wrześniu 1939 roku wytycznymi, które wprowadzono w życie po przyspieszonych konsultacjach między ministerstwami III Rzeszy. O ile jako oczywisty jawił się zamiar przyłączenia zachodnich ziem polskich do Rzeszy (otwarta była jednak kwestia zasięgu aneksji), to los pozostałych ziem II RP, znajdujących się w niemieckiej strefie interesów, był jeszcze niepewny. Nim powstała koncepcja utworzenia GG, Hitler

Krakauer Burg. Wawel jako ośrodek władzy generalnego gubernatora Hansa Franka w latach 1939–1945, tłum. P. Zarychta, Kraków 2013, s. 57–59.

² Mirosław Cygański, wskazując na brak decyzji o włączeniu Łodzi do Rzeszy w „aneksyjnym” dekreście Hitlera z 8 X 1939 r. oraz obecność w mieście Franka, twierdził, że w X 1939 r. „Łódź miała być nie tylko włączona do Guberni – chciano ją uczynić stolicą tego okupacyjnego tworu”. M. Cygański, *Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi*, Łódź 1965, s. 44.

³ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 93.

⁴ J.W. Borejsza, *Śmieszne sto milionów Słowian. Wokół światopoglądu Adolfa Hitlera*, Gdańsk 2016, s. 101–102.

rozważał ewentualność zachowania polskiego państwa szczątkowego, którą jednak zarzucił nie później niż na początku października 1939 roku⁵.

PRZYGOTOWANIA DO PODZIAŁU ZIEM OKUPOWANEJ POLSKI

Gdy w pierwszych dniach września 1939 roku w Naczelnym Dowództwie Wojsk Lądowych (Oberkommando des Heeres, OKH) przygotowywano projekt organizacji wojskowej administracji okupowanych ziem polskich, zakładano utworzenie pięciu okręgów wojskowych (Militärbezirke): Gdańsk-Prusy Zachodnie, Poznań, Warszawa, Kraków i Górny Śląsk. Zgodnie z tymi planami Warszawie miała przypaść rola najważniejszego ośrodka administracyjnego na okupowanych ziemiach polskich (siedziba Naczelnego Dowództwa na Wschodzie – Oberbefehlshaber Ost, Ober-Ost). Zamiary Hitlera wobec stolicy Polski były jednak inne i 8 września zakomunikował on OKH, że nie Warszawa, lecz inne miasto, na przykład Poznań, może być rozważane jako siedziba Ober-Ostu. Ostatecznie 25 września na siedzibę okręgu wojskowego oraz Ober-Ostu wyznaczono Spałę⁶.

Równocześnie w Berlinie trwały narady władz III Rzeszy w sprawie zakresu aneksji ziem polskich oraz przyszłości pozostałego terytorium II RP, które znajdowało się w niemieckiej strefie interesów⁷. Echo tych konsultacji odnajdujemy w raporcie z narady dowódców grup operacyjnych (Einsatzgruppen, EG) 21 września 1939 roku

⁵ M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939–1945*, Stuttgart 1961, s. 9, 13–17; T. Ceran, *Ustanowienie okupacji niemieckiej, zmiany prawno-ustrojowe [w:] Po jednej i drugiej stronie linii Ribbentrop-Mołotow. Okupacja niemiecka i sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941 w porównaniu*, t. 1, red. S. Kalbarczyk, M. Przegiętka, Warszawa 2020, s. 80–85; M. Wrzosek, *Zaczątki niemieckiego systemu okupacyjnego na terytoriach polskich opanowanych przez wojska niemieckie jesienią 1939 roku*, „Studia Podlaskie” 1996, t. VI, s. 54–58.

⁶ „Führer-Erlasse 1939–1945“. *Edition sämtlicher überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung*, Hg. M. Moll, Stuttgart 1997, dok. 6 i 10 (Richtlinien für die Einrichtung einer Militärverwaltung im besetzten Ostgebiet, 8 IX 1939; Erlaß des Führers über die Organisation der Militärverwaltung in den besetzten ehemals polnischen Gebieten, 25 IX 1939), s. 92, 97; G. Eisenblätter, *Grundlinien der Politik des Reichs gegenüber dem Generalgouvernement 1939–1945*, Frankfurt am Main 1969, s. 3–4; M. Mączyński, *Organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego dla zajętych obszarów polskich w latach 1939–1945 ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa jako stolicy Generalnego Gubernatorstwa*, Kraków 2012, s. 139; J.A. Młynarczyk, *Polityka okupacyjna Wehrmacht w Polsce w pierwszych tygodniach wojny (wrzesień–październik 1939 r.)*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2012, t. 22(3), s. 86–87; H. Umbreit, *Deutsche Militärverwaltungen 1938–39*, Stuttgart 1977, s. 91, 93–95.

⁷ Zgodnie z paktem Ribbentrop-Mołotow z 23 VIII 1939 r. granica niemieckiej strefy interesów na wschodzie przebiegała wzdłuż linii Narew – Wisła – San, ale w rezultacie drugiej wizyty ministra spraw zagranicznych Joachima von Ribbentropa w Moskwie 28 IX 1939 r. III Rzesza i ZSRS uzgodniły przesunięcie jej na wschód – z Wisły na Bug (M. Broszat, op. cit., s. 26–27; Cz. Madajczyk, op. cit., s. 51–52).

w Berlinie, której przewodził Reinhard Heydrich, szef Policji Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei, Sipo) i Służby Bezpieczeństwa (Sicherheitsdienst, SD). Heydrich informował: „Na razie w byłej Polsce przewidziane są następujące kroki: były niemieckie prowincje staną się niemieckimi okręgami, a obok nich zostanie utworzony okręg z obcojęzyczną ludnością ze stolicą w Krakowie. Na dowódcę tego okręgu przewidziany jest [SS-Gruppenführer Arthur] Seyß-Inquart”⁸. Do okręgu zamierzano deportować z Rzeszy niepożądane grupy ludności, przede wszystkim Żydów⁹. Następnego dnia po tej konferencji Heydrich zapowiedział naczelnemu dowódcy wojsk lądowych, gen.-płk. Waltherowi von Brauchitschowi, że „w rejonie Krakowa powstanie państwo żydowskie” i tam też zostaną przesiedleni Romowie oraz inne niepożądane grupy ludności z Rzeszy¹⁰.

Protokół narady u Heydricha z 21 września jest pierwszą wzmianką wskazującą na istnienie planu utworzenia „okręgu” o bliżej nieokreślonych granicach i zlokalizowania siedziby jego władz w Krakowie. Zamiar podniesienia Seyß-Inquarta do rangi samodzielnego szefa tej jednostki administracyjnej prawdopodobnie był bliski realizacji, ponieważ 25 września 1939 roku polityk ten został powołany na szefa zarządu cywilnego w okręgu wojskowym w Krakowie¹¹. Seyß-Inquart przybył tam 2 października, by następnego dnia objąć urząd. Wraz z nim przyjechał przydzielony mu w charakterze wyższego dowódcy SS i policji (Hoherer SS- und Polizeiführer, HSSPF) SS-Oberführer Otto Gustav von Wächter¹². Ostatecznie jednak Seyß-Inquart nie został zwierzchnikiem utworzonego z dniem 26 października 1939 roku GG, którego władze miały od listopada 1939 roku siedzibę w Krakowie. Do tej roli wybrano Franka, którego nazwisko jako kandydata na szefa administracji („Verwaltungschef”) w okręgu wojskowym w Łodzi, a jednocześnie szefa administracji „całego obszaru okupowanego” padło po raz pierwszy w wytycznych Hitlera dla OKH z 8 września

⁸ J. Böhler, K.-M. Mallmann, J. Matthäus, *Einsatzgruppen w Polsce*, tłum. E. Ziegler-Brodnicka, Warszawa 2009, dok. 43 (Protokół kancelarii sztabu Głównego Urzędu SD I 11 z 27.9.1939: narada szefów urzędów i kierowników grup operacyjnych w dniu 21.9.1939 [fragmenty]), s. 154. W wersji oryginalnej: „Die Entwicklung im ehemaligen Polen ist zunächst so gedacht, daß die ehemaligen deutschen Provinzen deutsche Gaue werden und daneben ein Gau mit fremdsprachiger Bevölkerung mit der Hauptstadt Krakau geschaffen wird. Als Führer dieses Gaues gegebenenfalls vorgesehen Seyß-Inquart”. Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde [dalej: BAArch], Reichssicherheitshauptamt, R 58/825, Notatka z narady 21 IX 1939 r., 27 IX 1939 r., k. 16.

⁹ D. Pohl, *Von der „Judenpolitik“ zum Judenmord. Der Distrikt Lublin des Generalgouvernements 1939–1944*, Frankfurt am Main 1993, s. 47; G. Wolf, *Ideologie und Herrschaftsrationalität. Nationalsozialistische Germanisierungspolitik in Polen*, Hamburg 2012, s. 87.

¹⁰ G. Aiy, „Endlösung“. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt am Main 1995, s. 60.

¹¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: IPN], GK 94/II/64, Rząd Generalnego Gubernatorstwa, Zarządzenie nr 1 szefa administracji przy dowódcy wojskowym w Krakowie, 14 X 1939 r., k. 2–3; J. Koll, *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in der Niederlanden (1940–1945)*, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 60.

¹² *Dr Seyß-Inquart w Krakowie szefem Zarządu Cywilnego przy dowództwie wojskowym*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 3 X 1939 r., nr 262, s. 2; T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, s. 28; idem, *Ziemia krakowska pod okupacją hitlerowską*, Warszawa–Kraków 1973, s. 4.

1939 roku¹³. Tydzień później, 15 września, Hitler zdecydował o powierzeniu mu funkcji „naczelnego szefa całej administracji cywilnej na okupowanych ziemiach byłej Polski”¹⁴ (tytułowano go również „cywilnym gubernatorem” – Zivilgouverneur i to jeszcze we wrześniu 1939 roku, na długo zanim podjęto decyzję o utworzeniu GG¹⁵).

Okręgi wojskowe Kraków, Łódź, Poznań i Prusy Zachodnie (Gdańsk) zostały utworzone na podstawie dekretu Hitlera z 25 września 1939 roku w sprawie formalnego ustanowienia administracji wojskowej na ziemiach polskich. Naczelnym dowódcą wojsk na Wschodzie (Ober-Ost) mianowano gen.-płk. Gerda von Rundstedta, któremu podlegał również okręg Łódź (kwatery mieściła się w Spale). Na mocy tego samego dekretu przy naczelnym dowódcy wojskowym utworzono urząd naczelnego szefa administracji z siedzibą w Łodzi. Na stanowisko to powołany został Hans Frank. Jego zadaniem miało być jednolite administrowanie czterema okręgami wojskowymi. Realizował to przy pomocy swojego sztabu, do którego ministerstwa Rzeszy delegowały swoich pełnomocników¹⁶.

W tym charakterze Frankowi miały podlegać wszystkie ziemie polskie, które znajdowały się pod okupacją niemiecką, to znaczy nie tylko późniejsze GG, lecz również obszary wcielone do Rzeszy. W rzeczywistości ziemie zaanektowane dość szybko wyłączono z kompetencji Franka, co było konsekwencją dekretu Hitlera o aneksji z 8 października, jeszcze przed jego formalnym wejściem w życie (26 października). 14 października 1939 roku podczas narady u Heydricha w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) mowa była o ograniczeniu kompetencji Franka do terytorium niewłączonego do Rzeszy. Namiestnicy okręgów Gdańsk i Poznań zostali podporządkowani bezpośrednio Hitlerowi¹⁷. Jeszcze wcześniej, 28 września, spod kompetencji Franka wyłączono Górny Śląsk (nastąpiło to, zanim Frank objął urząd naczelnego szefa administracji, o czym będzie mowa niżej)¹⁸.

Na podstawie dekretu Hitlera w sprawie ustanowienia administracji wojskowej na ziemiach polskich z 25 września 1939 roku Frankowi oprócz zwierzchnictwa przypadł również okręg łódzki¹⁹. Faktycznym szefem zarządu cywilnego w okręgu

¹³ „Führer-Erlasse 1939–1945“..., dok. 6 (Richtlinien für die Einrichtung einer Militärverwaltung im besetzten Ostgebiet, 8 IX 1939 r.), s. 92–93.

¹⁴ *Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, oprac. P. Kosiński, tłum. V. Grotowicz, Warszawa 2019, dok. 1 (Notatka dotycząca okoliczności mianowania Hansa Franka gubernatorem generalnym w okupowanej Polsce, 25 X 1939 r.), s. 25; D. Schenk, *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, tłum. K. Jachimczak, Kraków 2009, s. 141; *Administracja wojskowa w Polsce*, „Gazeta Łódzka”, 28 IX 1939 r., nr 6, s. 1; *Militärverwaltung in Polen*, „Soldaten-Zeitung der Schlesischen Armee”, 28 IX 1939 r., nr 20, s. 1.

¹⁵ Pojęcia tego w odniesieniu do Franka pod datą 18 IX 1939 r. użył Friedrich Wilhelm Krüger, przydzielony mu w charakterze wyższego dowódcy SS i policji. Hoover Institution Archives, Stanford (CA), 73058, Dziennik F.W. Krügera [b.p.]; zob. także: H. Umbreit, op. cit., s. 96.

¹⁶ T. Berenstein, A. Rutkowski, *Niemiecka administracja wojskowa na okupowanych ziemiach polskich (1 września–25 października 1939 r.)*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej” 1962, t. VI, s. 53–55 (45–57); M. Mączyński, op. cit., s. 139–140.

¹⁷ BArch, Reichssicherheitshauptamt, R 58/825, Notatka z narady 14 X 1939 r., 16 IX 1939 r., k. 39v.

¹⁸ Cz. Madajczyk, op. cit., s. 53.

¹⁹ „Führer-Erlasse 1939–1945“..., dok. 10 (Erlaß des Führers über die Organisation der Militärverwaltung in den besetzten ehemals polnischen Gebieten, 25 IX 1939 r.), s. 97–99.

wojskowym w Łodzi (istniejącym od 25 września do 25 października) był jednak SS-Standartenführer dr Harry von Craushaar²⁰, wcześniej pełniący funkcję wiceprezydenta rejencji wrocławskiej. Jego sztab, który najpierw (we wrześniu 1939 r.) działał przy dowództwie 8. Armii, został utworzony w sierpniu 1939 roku we Wrocławiu. W Łodzi sztab ten ulokował się w siedzibie Urzędu Wojewódzkiego przy ulicy Ogrodowej 15²¹.

O tym, że Hitler zamierza mianować Franka na stanowisko naczelnego szefa administracji²² na okupowanych ziemiach polskich dowiedział się on 15 września²³. Trzy dni później (18 września) Frank poznał w Berlinie przydzielonego mu wyższego dowódcę SS i policji, SS-Obergruppenführera Friedricha Wilhelma Krügera, który z kolei już 8 września został powiadomiony, że Himmler ma zamiar mianować go „wyższym dowódcą policji w Warszawie”²⁴.

Krüger nie był pierwszym kandydatem na to stanowisko. 7 września na naradzie u Heydricha mówiono o innym wysokim oficerze SS: „Na stanowisko wyższego dowódcy SS i policji dla Warszawy przewidziany jest SS-Gruppenführer [Udo] v. Woysch”²⁵. Lecz Woysch już od 3 września był dowódcą utworzonej na rozkaz Himmlera EG do zadań specjalnych, która została skierowana na Górny Śląsk celem radykalnej pacyfikacji tego obszaru, a następnie działała w Małopolsce i na Podkarpaciu²⁶. Przypuszczalnie podczas narady 7 września nie pamiętano o tym zadaniu Woyscha, a gdy zdano sobie z tego sprawę, następnego dnia nowym kandydatem stał się Krüger.

Spotkanie z przyszłym generalnym gubernatorem, które odbyło się w Berlinie 18 września, Krüger odnotował w swoim dzienniku: „Tego popołudnia odwiedziłem mianowanego przez Hitlera cywilnym gubernatorem Warszawy ministra Rzeszy

²⁰ Craushaar ponownie współpracował z Frankiem cztery lata później – od XI 1943 r. był kierownikiem Wydziału Głównego Administracji Wewnętrznej w rządzie GG. *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945*, Hg. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975, s. 946.

²¹ T. Bojanowski, *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939–1945)*, Łódź 1992, s. 25, 27; M. Cygański, op. cit., s. 32, 45.

²² Bezpodstawna jest opinia Mieczysława Wrzoska, że Hitler zamierzał mianować Franka na stanowisko szefa administracji cywilnej tylko w łódzkim okręgu okupacyjnym. M. Wrzosek, op. cit., s. 67.

²³ W swoich wspomnieniach, spisanych po wojnie w oczekiwaniu na wyrok Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, Frank twierdził, że 19 IX został wezwany do Hitlera i dopiero następnego dnia, podczas spotkania z nim, usłyszał propozycję, by został szefem administracji (Verwaltungschef). Oczywiście Frank mylił się w tym miejscu co do daty, spotkanie z Hitlerem musiało nastąpić wcześniej, zapewne 15 IX (*Rok 1939 w dzienniku...*, dok. 1 [Notatka dotycząca okoliczności mianowania Hansa Franka gubernatorem generalnym w okupowanej Polsce, 25 X 1939 r.], s. 25), ponieważ już 18 IX Frank odbywał w Berlinie narady, przygotowując się do objęcia urzędu. H. Frank, *Im Angesicht des Galgens. Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse*, Neuhaus bei Schliersee 1955, s. 388–389.

²⁴ Hoover Institution Archives, Stanford (CA), 73058, Dziennik F.W. Krügera [b.p.]; N. Patin, *Krüger. Un bureau ordinaire*, Paris 2017, s. 75.

²⁵ *Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. 1, oprac. S. Płoski, Warszawa 1970, dok. 5A (Notatka służbowa z konferencji szefa służby bezpieczeństwa i policji bezpieczeństwa R. Heydricha, odbytej w dn. 7 IX z podległymi mu szefami urzędów, w sprawie przyszłej polityki w stosunku do Polski i narodu polskiego, 8 IX 1939 r.), s. 101.

²⁶ J. Böhler, K.-M. Mallmann, J. Matthäus, op. cit., s. 18, 53–54.

dr. Franka, któremu będą podporządkowany jako wyższy dowódca SS i policji w Polsce²⁷. Wynika z tego jasno, że Krüger sądził, że siedzibą jego i Franka będzie stolica Polski²⁸. Do kolejnego spotkania z Frankiem doszło 22 września. Ponieważ Warszawa nadal się broniła, 22 września zapadła decyzja, aby Franka i Krügera skierować do Łodzi (to miasto jako siedziba Franka zostało wymienione we wspomnianym dekreście Hitlera z 25 września)²⁹. W tym czasie w Łodzi kwaterował gen. por. Johannes Blaskowitz, dowódca 8. Armii, który ze swoim sztabem ulokował się w Grand Hotelu³⁰. Od 11 września w mieście znajdowały się dwie grupy operacyjne Sipo i SD (EG II i EG III, jednak tylko druga wymieniona pozostała w Łodzi). Zajęły one budynek Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich przy ulicy Anstadta 1–7³¹.

Jako pierwszy 26 września do Łodzi dotarł Krüger, który z Berlina wyjechał dzień wcześniej, zatrzymując się na noc w Poznaniu. Zapisał w dzienniku, że „Łódź ze swoimi 670 000 mieszkańców, w tym 370 000 Żydów, 80 000 volksdeutsche i 220 000 Polaków, musi być najbrzydszym, a także najbrudniejszym miastem całego kontynentu europejskiego. Zdaje się, że ludzie mieszkają na śmietniku”. W przeciwieństwie do Łodzi, Poznań miał według niego „charakter niemieckiego miasta”. Krüger jednak z ubolewaniem odnotował, że „spośród 250 000 mieszkańców tylko 6000 stanowią volksdeutsche”³².

O przyjeździe Krügera do Łodzi informowała „Gazeta Łódzka”: „Do Łodzi przybył wyższy dowódca SS [...] sztabu naczelnego szefa administracji (ministra dr Franka), dowódca nadgrupy Krüger. Tymczasowy adres biura: ulica Świętokrzyska nr 4”³³. Kwaterę pod tym adresem (w „żydowskiej willi”, jak zapisał Krüger) zajmował wcześniej SS-Gruppenführer Günther Pancke³⁴, szef Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS, a ponadto oficer łącznikowy między kwaterą Hitlera a grupami operacyjnymi i oddziałami SS. W trakcie krótkiego, nieco ponadmiesięcznego

²⁷ Hoover Institution Archives, Stanford (CA), 73058, Dziennik F.W. Krügera [b.p.].

²⁸ Warto zwrócić uwagę, że historycy uznawali przeważnie datę 4 X za moment objęcia przez Krügera obowiązków HSSPF przy Franku (Cz. Madajczyk, op. cit., s. 53), czasem wymieniano w tym kontekście nawet 4 XI (A. Chwałba, op. cit., s. 24). W rzeczywistości nastąpiło to wcześniej.

²⁹ Hoover Institution Archives, Stanford (CA), 73058, Dziennik F.W. Krügera [b.p.].

³⁰ *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, Bd. 4: *Polen, September 1939–Juli 1941*, Hg. K.-P. Friedrich, A. Löw, München 2011, dok. 14 (Der Höhere SS- und Polizeiführer Krüger beschreibt am 25. und 26. September 1939 die Eroberung Gebiete und sein Eintreffen in Lodz), s. 95.

³¹ W tym samym miejscu następnie mieściła się siedziba Gestapo (Staatspolizeistelle – Urząd Policji Państwowej) w Łodzi. (M. Cygański, op. cit., s. 35; A. Konieczny, *Organizacja gestapo na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939–1945*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, R. XXX, 2008, s. 339).

³² *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden...*, dok. 14 (Der Höhere SS- und Polizeiführer Krüger beschreibt am 25. und 26. September 1939 die Eroberung Gebiete und sein Eintreffen in Lodz), s. 94–95.

³³ *Szef Policji Gubernatora Cywilnego przybył do Łodzi*, „Gazeta Łódzka”, 29 IX 1939 r., nr 7, s. 2.

³⁴ *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden...*, dok. 14 (Der Höhere SS- und Polizeiführer Krüger beschreibt am 25. und 26. September 1939 die Eroberung Gebiete und sein Eintreffen in Lodz), s. 95.

pobytu w Łodzi Krüger zmieniał kwatery dwukrotnie. Po około dwóch tygodniach przeniósł się na ulicę Rokicińską 32³⁵, by pod koniec października 1939 roku trafić na ulicę Piotrkowską 249/251³⁶.

Frank znalazł się na okupowanych ziemiach polskich kilka dni po Krügerze, ale jego pierwszą siedzibą nie była Łódź, jak postanowił Hitler, lecz Poznań. Przyjechał tam 29 września i następnego dnia objął stanowisko „naczelnego szefa całej administracji cywilnej na okupowanych ziemiach byłej Polski”³⁷. Na uroczystość, która odbyła się na Zamku Cesarskim³⁸, wezwano Krügera. Kolejnego dnia był on obecny na posiedzeniu sztabu Franka w Poznaniu, a po południu pojechał do Berlina, aby 1 października wziąć udział w naradach z Himmlerem i Heydrichem. W stolicy Niemiec Krüger dowiedział się o kapitulacji Warszawy³⁹. Do Łodzi wrócił 2 października, by już 4 października przyjechać do Warszawy. Spotkał się z niemieckim komendantem miasta gen. Friedrichem von Cohenhausenem i dowódcą EG IV SS-Brigadeführerem Lotharem Beutlem. Omawiał z nim środki bezpieczeństwa w związku z przyjazdem Hitlera na defiladę Wehrmachtu 5 października. Nie był jednak na niej obecny, ponieważ 6 października musiał się stawić w Berlinie (w przeciwieństwie do Hitlera nie miał do dyspozycji samolotu), aby wziąć udział w posiedzeniu Reichstagu⁴⁰, na którym Hitler miał wygłosić przemówienie⁴¹.

Krótko po wyjeździe Krügera z Berlina Himmler zawiadomił go 4 października, że oprócz HSSPF przy naczelnym szefie administracji (czyli Franku), w porozumieniu z OKH mianował go również HSSPF przy szefie administracji cywilnej w Łodzi (czyli również Franku), a jednocześnie przydzielił mu SS-Gruppenführera Brunona Streckenbacha jako dowódcę Sipo (zarówno przy naczelnym szefie administracji, jak i przy szefie administracji cywilnej w Łodzi) i gen.-mjr. Orpo Herberta

³⁵ Numer ten znajdował się w innym miejscu niż obecnie, ponieważ w 1939 r. ulica ta rozpoczynała się bliżej śródmieścia – na obecnym skrzyżowaniu ul. Targowej i al. Marszałka Józefa Piłsudskiego. BAArch, Polizeidienststellen in Polen, R 70-Polen/1, Dowódca Orpo przy 8. Armii, zarządzenia szczególnie nr 9, 9 X 1939 r., k. 35v.

³⁶ IPN GK 675/2, Dowódca SS i Policji Dystryktu Radomskiego, Odpis pisma RFSS, H. Himmlera, do generalnego gubernatora H. Franka i HSSPF F.W. Krügera, 1 XI 1939 r., k. 43; BAArch, Hauptamt Ordnungspolizei, R 19/405, Okólnik RFSS i szefa niemieckiej policji, 1 XI 1939 r., k. 1.

³⁷ *Rok 1939 w dzienniku...*, dok. 1 (Notatka dotycząca okoliczności mianowania Hansa Franka gubernatorem generalnym w okupowanej Polsce, 25 X 1939 r.), s. 26, przypis 6; *Minister Rzeszy dr. Frank rozpoczął urzędowanie*, „Gazeta Łódzka”, 2 X 1939, nr 9, s. 4; *Objęcie urzędowania przez min. Franka w charakterze najwyższego szefa administracji b. obszarów polskich*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 2 X 1939, nr 261, s. 2; K. Lesiakowski, *Początki okupacji hitlerowskiej w Łodzi na łamach polskojęzycznej „Gazety Łódzkiej” (wrzesień – listopad 1939 r.)* [w:] *Łódź w 1939 roku. Studia i szkice*, red. T. Toborek, P. Waingertner, Łódź 2011, s. 225; H. Umbreit, op. cit., s. 107.

³⁸ Dieter Schenk twierdzi, że nastąpiło to w Spale: „29 września Frank złożył kurtuazyjną wizytę Rundstedtowi w jego kwaterze głównej w Spale pod Łodzią, po czym wrócił do Berlina, by zająć się tworzeniem sztabu organizacyjnego. Następnie obrał za swoją siedzibę Poznań”. D. Schenk, *Hans Frank...*, s. 141.

³⁹ Hoover Institution Archives, Stanford (CA), 73058, Dziennik F.W. Krügera [b.p.].

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Hitler chętnie się w nim zwycięstwem nad Polską i zapowiadał „przesiedlenia narodów” na okupowanych ziemiach polskich. Jednocześnie zapowiadał, że Niemcy nie zgłaszają już żadnych pretensji terytorialnych (*sic!*) i zaproponował pokój Francji i Wielkiej Brytanii.

Beckera – jako dowódcę Policji Porządkowej (Ordnungspolizei, Orpo) zarówno przy naczelnym szefie administracji, jak i przy szefie administracji cywilnej w Łodzi⁴².

Becker, początkowo dowódca Orpo przy 8. Armii, przebywał w Łodzi zapewne od września 1939 roku, a z całą pewnością był obecny w mieście od 3 października⁴³. Jego urzędowa siedziba mieściła się najpierw przy alei Kościuszki 97⁴⁴ a następnie przy ulicy Piotrkowskiej 249/251 (pod tym samym adresem urzędował Krüger)⁴⁵, zaś mieszkanie – przy ulicy Przędzalnianej 72 (Pałac Herbsta)⁴⁶. Łódź pozostawała siedzibą jego sztabu do 5 listopada, a następnego dnia Becker przeniósł się do Krakowa⁴⁷. Dopiero na początku października 1939 roku przybył do Łodzi Streckenbach. Zgodnie z ustaleniami z narady u Heydricha (19 września 1939 r.) został on przydzielony Frankowi jako naczelnemu szefowi administracji⁴⁸. Od 6 września do co najmniej 4 października 1939 roku Streckenbach przebywał jednak głównie w Krakowie jako dowódca EG I, której sztab tam kwaterował (EG I obejmowała swoją działalnością województwa śląskie i krakowskie, zachodnią część łwowskiego a nawet lubelskie)⁴⁹. 3 października 1939 roku na stanowisku dowódcy EG I zmienił go dotychczasowy zastępca, SS-Sturmbannführer Walther Huppenkothen⁵⁰. Do Łodzi Streckenbach przybył nie później niż 10 października 1939 roku – tego dnia wraz z Beckerem wziął udział w naradzie z przedstawicielami sztabu dowódcy okręgu wojskowego w Łodzi⁵¹.

Lista funkcjonariuszy III Rzeszy, którzy najpierw towarzyszyli Frankowi w Łodzi jako naczelnemu szefowi administracji, a później objęli stanowiska we władzach GG w Krakowie, nie ogranicza się do wymienionych dowódców policyjnych. W Poznaniu i Łodzi Frankowi towarzyszył jego bliski współpracownik z Akademii Prawa Niemieckiego Josef Bühler, pełniący później w Krakowie funkcję szefa Urzędu

⁴² BArch, SS-Führerpersonalakten, SSO/218A, Pismo RFSS H. Himmlera do SS-Obergruppenführera F.W. Krügera, 4 X 1939 r., k. 424.

⁴³ Archiwum Państwowe w Łodzi, Szef Zarządu Cywilnego Okręgu Wojskowego w Łodzi, 2, Okólnik w sprawie dowódców Orpo na okupowanych ziemiach polskich, 3 X 1939 r., k. 32.

⁴⁴ BArch, Polizeidienststellen in Polen, R 70-Polen/1, BdO przy 8. Armii, zarządzenia szczególnie nr 9, 9 X 1939 r., k. 35v.

⁴⁵ BArch, Hauptamt Ordnungspolizei, R 19/454, Szef Urzędu Dowodzenia Orpo, rozkaz nr 96, 23 X 1939 r., k. 240.

⁴⁶ BArch, Polizeidienststellen in Polen, R 70-Polen/1, BdO przy 8. Armii, zarządzenia szczególnie nr 9, 9 X 1939 r., k. 35v.

⁴⁷ Ibidem, BdO w GG, rozkaz nr 17, 5 XI 1939 r., k. 184.

⁴⁸ BArch, Reichssicherheitshauptamt, R 58/825, Notatka z narady 19 IX 1939 r., 21 IX 1939 r., k. 16; J. Böhler, K.-M. Mallmann, J. Matthäus, op. cit., s. 105–106.

⁴⁹ *Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939. Vollständige Edition*, Hg. S. Lehnstaedt, J. Böhler, Berlin 2013, dok. 76 (Tagesbericht über den 3./4. Oktober 1939), s. 314; J. Böhler, K.-M. Mallmann, J. Matthäus, op. cit., s. 52–53; T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, s. 13.

⁵⁰ A. Chwałba, op. cit., Kraków 2002, s. 20; T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, s. 28; *Działalność Einsatzgruppen Policji Bezpieczeństwa na ziemiach polskich w 1939 r. w świetle dokumentów*, oprac. K. Leszczyński, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1971, t. XXII, s. 24; M. Mączyński, op. cit., s. 257.

⁵¹ Archiwum Państwowe w Łodzi, Szef Zarządu Cywilnego Okręgu Wojskowego w Łodzi, 32, Okólnik – zarządzenia kwatermistrza 8. Armii, Łódź, 10 X 1939 r., k. 36–37.

Generalnego Gubernatora (później: rządu GG) i sekretarza stanu. W ten schemat wpisuje się również Alfred Spindler, wysoki urzędnik skarbowy z Wrocławia, który początkowo był pełnomocnikiem Ministerstwa Finansów Rzeszy (Reichsfinanzministerium) przy 8. Armii i od połowy września 1939 roku przebywał w Łodzi, a następnie wszedł do administracji GG jako kierownik Wydziału Finansów w Urzędzie Generalnego Gubernatora⁵². W podobny sposób przez Łódź do Krakowa trafili również szef utworzonej we wrześniu 1939 roku przez niemieckie władze okupacyjne Dyrekcji Kolei Żelaznych w Łodzi (Eisenbahndirektion Lodz) Emil Beck i jego zastępcą Adolf Gerteis, którzy po utworzeniu GG przenieśli się wraz z całą dyrekcją do Krakowa (przeprowadzka odbywała się etapami od początku listopada do połowy grudnia 1939 r.), gdzie Beck objął stanowisko szefa Generalnej Dyrekcji Kolei Wschodniej (Generaldirektion der Ostbahn), a jednocześnie był szefem Wydziału Kolejnictwa w Urzędzie Generalnego Gubernatora⁵³.

DECYZJA O UTWORZENIU GENERALNEGO GUBERNATORSTWA

Dekret Hitlera o utworzeniu GG nosi datę 12 października 1939 roku⁵⁴, ale nie jest wykluczone, że został wydany tydzień później i antydatowany⁵⁵. Porównując ten dokument z dekretem z 8 października 1939 roku w sprawie aneksji ziem polskich, łatwo dojść do wniosku, że zamierzenia Hitlera w odniesieniu do GG były znacznie słabiej skonkretyzowane: o ile w dekreście „aneksyjnym” wyznaczono miasta mające pełnić funkcję siedzib władz okręgów Rzeszy i rejencji⁵⁶, to w odniesieniu do GG nie podano nawet, gdzie będzie się znajdować siedziba jego władz, nie wspominając o podziale administracyjnym⁵⁷. Hitler jedynie wyznaczył najwyższe władze GG: Frank

⁵² M. Cygański, op. cit., s. 33.

⁵³ Gerteis początkowo był zastępcą Becka, a od IV 1940 r. stał się jego następcą na obu tych stanowiskach. *Uebersiedlung der Generaldirektion der Ostbahn vollzogen*, „Warschauer Zeitung”, 21 XII 1939, nr 34, s. 6; L. Landau, *Kronika lat wojny i okupacji*, t. 1: *Wrzesień 1939–listopad 1940*, oprac. Z. Landau, J. Tomaszewski, Warszawa 1962, s. 93, 147; *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs...*, s. 945–946, 948; W. Pischel, *Die Generaldirektion der Ostbahn in Krakau 1939–1945. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Eisenbahnen im zweiten Weltkrieg*, „Archiv für Eisenbahnwesen”, R. 74, 1964, H. 1, s. 6–9.

⁵⁴ *Das Recht des Generalgouvernements*, Hg. A. Weh, Krakau 1940, dok. 1 (Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete, 12 X 1939 r.), s. 29–30. Dokument ten ogłaszano wielokrotnie – zob. K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 2: *Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958, s. 51–54; *Okupacja i ruch oporu...*, t. 1, s. 116–117.

⁵⁵ Zob. K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne...*, cz. 2, s. 13.

⁵⁶ K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 1: *Ziemie „wcielo- ne”*, Poznań 1952, dok. 1 (Erlaß des Führers und Reichskanzlers über Gliederung der Ostgebiete, 8 X 1939 r.), s. 84. Dokument opublikowano również w innych zbiorach, np. *Okupacja i ruch oporu...*, t. 1, s. 114–115.

⁵⁷ Tadeusz Wroński, omawiając dekret Hitlera o utworzeniu GG z 12 X 1939 r., sugeruje, że wyznaczono w nim Kraków jako siedzibę władz. Zob. T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, s. 29–30.

został wymieniony w dekreście jako generalny gubernator, a Seyß-Inquart jako jego zastępca. Dość ogólnikowo potraktowano nawet sprawę granic GG, zapowiadając, że zostanie ono utworzone z ziem polskich zajętych przez Wehrmacht, których nie wcielono do Rzeszy⁵⁸. Dekret nie zawierał daty wejścia w życie. Prawdopodobnie Hitler zamierzał utrzymać zarząd wojskowy na terenie GG dłużej niż na ziemiach wcielonych, które pod cywilną administrację miały przejść 1 listopada. Ostatecznie 19 października Hitler jako termin wejścia w życie dekretu o utworzeniu GG wyznaczył dzień 26 października⁵⁹.

W październiku 1939 roku Frank wciąż przebywał w Poznaniu⁶⁰, przyjeżdżając okazjonalnie do Łodzi na inspekcje⁶¹ i odbywając narady z gen. Gerdem von Rundstedtem 2 i 16 października⁶². Podczas drugiego z tych spotkań Rundstedt udzielił naczelnemu szefowi administracji pełnomocnictw: „Naczelny Szef Administracji upoważniony jest, celem jednolitego kierowania i zorganizowania Administracji Wojskowej na okupowanych, dawniej polskich obszarach, do wydawania przepisów prawnych”⁶³. Z tych prerogatyw Frank nie korzystał zbyt długo, ponieważ niemiecka administracja wojskowa na okupowanych ziemiach polskich, której elementem był naczelny szef administracji, istniała tylko do 25 października. W dniach 16 i 17 października wydał na ich podstawie trzy rozporządzenia⁶⁴. Miejscem ich wydania miała być Łódź, chociaż wiadomo, że 17 października naczelny szef administracji spotkał się z Hitlerem w Berlinie.

⁵⁸ Np. na naradach między Ministerstwem Spraw Wewnętrznych (Reichsministerium der Innern, RMDI) a Urzędem Spraw Zagranicznych (Auswärtiges Amt) rozstrzygano przebieg zachodniej granicy GG jeszcze pod koniec X 1939 r. Omawiano również pomysł – ostatecznie zarzucony dopiero 19 X – włączenia do Rzeszy południowej części GG jako „Beskidengau” (lub „Beskidenland”). T. Berenstein, A. Rutkowski, op. cit., s. 57; G. Eisenblätter, op. cit., s. 25–26; K. Lesiakowski, op. cit., s. 225–226; Cz. Madajczyk, op. cit., s. 65; H. Umbreit, op. cit., s. 113–116.

⁵⁹ „Führer-Erlasse 1939–1945”..., dok. 14 (Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Überleitung der Verwaltung im Generalgouvernement auf den Generalgouverneur, 19 X 1939 r.), s. 104–105; G. Eisenblätter, op. cit., s. 9; K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne...*, cz. 2, s. 13.

⁶⁰ BArch, Hauptamt Ordnungspolizei, R 19/454, Szef Urzędu Dowodzenia Orpo, rozkaz nr 96, 10 X 1939 r., k. 221.

⁶¹ Mieczysław Wrzosek twierdzi, że w Łodzi Frank urzędował już od 3 X. Twierdzenie to jednak nie wytrzymuje konfrontacji ze źródłami. M. Wrzosek, op. cit., s. 63.

⁶² *Reichsminister Dr. Frank zur Inspektion in Lodz*, „Deutsche Lodzer Zeitung”, 17 X 1939 r., nr 282, s. 1; *Naczelny szef administracji na inspekcji w Łodzi*, „Gazeta Łódzka”, 17 X 1939, nr 22, s. 1; M. Cygański, op. cit., s. 44; J. Wróbel, *Przemiany demograficzne w Łodzi w latach okupacji niemieckiej 1939–1945* [w:] *Łódź pod okupacją 1939–1945. Studia i szkice*, red. T. Toborek, M. Trębacz, Łódź–Warszawa 2018, s. 37–38; H. Umbreit, op. cit., s. 109–110.

⁶³ *Rozporządzenie Naczelnego Dowódcy Wschodu o poruczeniu władzy wdawania przepisów prawnych Naczelnemu Szefowi Administracji*, „Dziennik Rozporządzeń dla Obszarów Okupowanych w Polsce”, 23 X 1939 r., nr 12, s. 53–54.

⁶⁴ Były to: Rozporządzenie Naczelnego Szefa Administracji przy Naczelnym Dowódcy Wschodu o polskim podatku dochodowym na rok 1939 z 16 X 1939 r., a także wydane następnego dnia Rozporządzenie o wywozie produktów rolniczych z okupowanych obszarów polskich, Rozporządzenie o unormowaniu warunków pracy oraz o ochronie pracy na okupowanych obszarach polskich i Rozporządzenie o ubezpieczeniu społecznym na okupowanych obszarach polskich. Ibidem, s. 54–58.

Frank niechętnie odnosił się do przeniesienia swojej siedziby do Łodzi, gdzie był nominalnie przypisany, a pobyt w Poznaniu przerywał wyjazdami służbowymi do Berlina (m.in. na przemówienie Hitlera przed Reichstgiem 6 października i na naradę z Führerem w sprawie GG – 17 października) oraz prywatnymi – do Bawarii. Odniosły skutek ponaglenia ze strony sztabu von Rundstedta, który zwracał uwagę, że nieobecność Franka w Łodzi utrudnia współpracę zarządu cywilnego i władz wojskowych. W rezultacie 12 października wysłano z Poznania do Łodzi Josepha Bühlera z niewielkim sztabem⁶⁵. Sam Frank urządowanie w tym mieście miał zaś rozpocząć – jak zapowiedziano władzom wojskowym – w dniu utworzenia GG. Ostatecznie przybył na miejsce dzień wcześniej, 25 października⁶⁶. Friedrich Siebert, który do Franka dołączył pod koniec października 1939 roku i dwukrotnie pełnił funkcję szefa Głównego Wydziału Spraw Wewnętrznych w GG (od listopada 1939 r. do sierpnia 1940 r. oraz od lutego do listopada 1942 r.), kilkanaście lat po wojnie twierdził, że w Łodzi Urząd Generalnego Gubernatora, któremu szefował Bühler, w „znacznej mierze istniał jeszcze na papierze”⁶⁷. Następcą von Rundstedta jako dowódca Ober-Ostu, gen.-por. Johannes Blaskowitz, w raporcie o przekazaniu władzy Frankowi dla naczelnego dowódcy wojsk lądowych gen.-płk. Walthera von Brauchitscha zwrócił zaś uwagę na całkowite nieprzygotowanie administracji generalnego gubernatora do tej funkcji: nie dysponował on wystarczającym personelem, a jego podwładnym brakowało kompetencji i doświadczenia⁶⁸. Z tego faktu Frank musiał od początku zdawać sobie sprawę, skoro już miesiąc wcześniej, 24 września 1939 roku, poprosił Alfreda Rosenberga, szefa Urzędu Polityki Zagranicznej NSDAP (Außenpolitisches Amt der NSDAP), jednego z głównych ideologów NSDAP i znawcę spraw wschodnich (lecz raczej Rosji i państw bałtyckich niż Polski), o zorganizowanie kursów dokształcających dla urzędników administracji okupacyjnej⁶⁹.

W Łodzi Frank na siedzibę wybrał gmach Banku Handlowego (al. Kościuszki 15)⁷⁰. W pierwszym dniu urządowania w charakterze generalnego gubernatora (26 października) wydał rozporządzenie w sprawie podziału administracyjnego GG,

⁶⁵ G. Eisenblätter, op. cit., s. 10; H. Umbreit, op. cit., s. 109.

⁶⁶ *Rok 1939 w dzienniku...*, dok. 1 (Notatka dotycząca okoliczności mianowania Hansa Franka gubernatorem generalnym w okupowanej Polsce, 25 X 1939 r.), s. 25; BArch, Hauptamt Ordnungspolizei, R 19/454, Szef Urzędu Dowodzenia Orpo, rozkaz nr 104 (zawierający adresy władz okupacyjnych obowiązujące od 26 X 1939 r.), 24 X 1939 r., k. 245.

⁶⁷ Bundesarchiv Bayreuth, Berichte über die Tätigkeit der deutschen Verwaltung in den annektierten und okkupierten Gebieten Polens, auch des Baltikums und der Sowjetunion 1939–1945, Ost-Dok. 13/237, F. Siebert, *Zur Frage der Entstehung des Generalgouvernements*, 4 IV 1959 r., k. 2.

⁶⁸ Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau, Oberbefehlshaber des Heeres, RH 1/58, Raport dowódcy Ober-Ostu J. Blaskowitza dla naczelnego dowódcy wojsk lądowych, W. von Brauchitscha, 27 XI 1939 r., k. 286.

⁶⁹ M. Przegiętka, *Polska z perspektywy Berlina* [w:] *Po jednej i drugiej stronie linii Ribbentrop-Mołotow. Okupacja niemiecka i sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941 w porównaniu*, red. S. Kalbarczyk, M. Przegiętka, Warszawa 2020, t. 1, s. 28.

⁷⁰ *Rok 1939 w dzienniku...*, dok. 1 (Notatka dotycząca okoliczności mianowania Hansa Franka gubernatorem generalnym w okupowanej Polsce, 25 X 1939 r.), s. 26, przyp. 7.

zgodnie z którym siedzibą władz był Kraków⁷¹, ale decyzję w tej sprawie podjął wcześniej. Na naradzie swojego sztabu w Poznaniu 15 października poinformował współpracowników, że pobyt w Łodzi będzie tylko tymczasowy, a od listopada 1939 roku siedzibą będzie Kraków⁷². Co jednak zastanawiające, znane notatki z narady Hitlera z Frankiem i dowódcami Wehrmachtu z 17 października 1939 roku⁷³, na której omawiano założenia niemieckiej polityki wobec GG, nie pozwalają na wysnucie wniosku, by sprawa przeniesienia siedziby władz GG do Krakowa była już wtedy omawiana (zaś władze wojskowe postulowały wówczas, aby Frank natychmiast udał się do Łodzi i podjął swoje obowiązki na miejscu)⁷⁴. Wydaje się, że Hitler zaaprobował decyzję Franka o przeniesieniu siedziby władz GG do Krakowa dopiero 4 listopada (zob. niżej).

Informację o tym, że siedzibą władz GG będzie Kraków, niemiecka prasa w Łodzi podała do wiadomości 27 października⁷⁵. W obwieszczeniu z 31 października 1939 roku Bühler, szef Urzędu Generalnego Gubernatora, poinformował, że „Urząd Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów znajduje się na razie jeszcze w Łodsch (w Łodzi), Aleja Kościuszki 15 [...]”. Z dniem 15 listopada 1939 roku przenosi się definitywnie siedzibę Urzędu Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów do Krakau (do Krakowa)⁷⁶. Przeprowadzkę zaplanowano na okres od 10 do 15 listopada⁷⁷, lecz wkrótce zarządzono jej przyspieszenie. W nawiązaniu do pisma Bühlera z 27 października Frank 4 listopada polecił, aby przeniesienie do Krakowa zakończyło się do 10 listopada. Warto zwrócić uwagę, że przeprowadzka miała objąć nie tylko sztab generalnego gubernatora, lecz także „pracowników dotychczasowego szefa administracji cywilnej”⁷⁸. Z wyznaczeniem Krakowa na siedzibę władz GG wiąże się polecenie Franka z 29 października

⁷¹ *Das Recht des Generalgouvernements*, dok. 3 (Erste Verordnung über den Aufbau der Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete, 26 X 1939 r.), s. 32. Ten sam dokument – np. K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne...*, cz. 2, s. 54.

⁷² H. Umbreit, op. cit., s. 110.

⁷³ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, t. 26: *Documents and other Material in Evidence. Numbers 405-PS to 1063 (d)-PS*, Nürnberg 1947, dok. 864-PS (Besprechung des Führers mit Chef OKW über die künftige Gestaltung der polnischen Verhältnisse zu Deutschland, 20 X 1939 r.), s. 378–383.

⁷⁴ K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne...*, cz. 2, dok. 1 (Besprechung des Führers mit Chef OKW über die künftige Gestaltung der polnischen Verhältnisse zu Deutschland, 20 X 1939 r.), s. 28.

⁷⁵ *Generalgouvernement für die besetzten Gebiete*, „Soldaten-Zeitung für den Militärbezirk Lodz”, 27 X 1939 r., nr 45, s. 4.

⁷⁶ Obwieszczenie o adresie Urzędu Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, 31 X 1939 r., „Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów”, 2 XI 1939, nr 2, s. 16.

⁷⁷ IPN GK 196/261, Najwyższy Trybunał Narodowy, Notatka J. Bühlera, Łódź, 27 X 1939 r., k. 1.

⁷⁸ Archiwum Państwowe w Łodzi, Szef Zarządu Cywilnego Okręgu Wojskowego w Łodzi, 2, Okólnik generalnego gubernatora H. Franka w sprawie przeniesienia siedziby do Krakowa, 4 XI 1939 r., k. 115.

o zmianie nazwy Wawelu, który był przewidziany na jego siedzibę⁷⁹ – od tej pory miała obowiązywać nazwa „Burg” (zamek). Na początku listopada 1939 roku tę decyzję generalnego gubernatora podał do wiadomości szef dystryktu krakowskiego Otto von Wächter⁸⁰.

28 października Frank przeprowadził naradom swojej administracji w Łodzi, przyjmując sprawozdanie dotyczące ustalenia zachodniej granicy GG oraz wydając polecenia w sprawie jego administracji. Postanowił między innymi o wysłaniu 1 listopada do Krakowa „oddziału rekonesansowego” z szefem kuchni i późniejszym dyrektorem państwowego kasyna w Krakowie (Staatskasino) Ludwigiem Keckiem na czele, polecając, aby zostało „mu tam przekazane kierownictwo nad całością kasyna przeznaczonego dla urzędników i pracowników etatowych rządu gubernatorstwa”⁸¹. Z szefami dystryktów Frank spotkał się w Łodzi 29 października, a dodatkowo z szefem dystryktu krakowskiego von Wächterem omawiał sprawę przeniesienia władz GG do Krakowa. Uroczysty wjazd generalnego gubernatora do miasta zaplanowano na 7 listopada o godzinie 18.00⁸².

Żaden z aktów prawnych podpisanych przez generalnego gubernatora w okresie, gdy jego siedzibą była Łódź (26 października–6 listopada), nie wymieniał tego miasta jako miejsca wydania. W rozporządzeniu Franka o podziale administracyjnym GG jako miejsce wydania wymieniono Warszawę, gdzie 26 i 27 października przebywał wraz z Himmlerem i podejmował niemiecko-sowiecką komisję graniczną, zajmującą się delimitacją granicy w terenie oraz wprowadził w urzędowanie szefa dystryktu warszawskiego Ludwiga Fischera⁸³. Warszawa figuruje również jako miejsce wydania przez Franka proklamacji Generalnego Gubernatora do ludności polskiej z 26 października 1939 roku⁸⁴ oraz pierwszych czterech numerów dwujęzycznego

⁷⁹ Wawel został zajęty przez Wehrmacht 6 IX 1939 r., w dniu, w którym niemieckie wojska wkroczyły do Krakowa. Wejścia na Wawel zakazano i wystawiono warty. 16 X na miejsce przybył Josef Mühlmann celem sprawdzenia możliwości zaadaptowania zamku na siedzibę generalnego gubernatora, a trzy dni później – zapewne w tym samym celu – Seyß-Inquart. 26 X 1939 r. wysiedlono mieszkańców, przygotowując się na – jednak odwołany – przyjazd Franka 29 X. A. Szyzsko-Bohusz, *Wawel pod okupacją niemiecką. Wspomnienia z lat 1939–1945*, „Rocznik Krakowski”, R. XXXI, 1949–1957 (*Kraków w latach okupacji 1939–1945. Studia i materiały*), s. 156–157, 159–161.

⁸⁰ IPN GK 98/1, Urząd Dystryktu Krakowskiego, Zarządzenie nr 15 szefa dystryktu krakowskiego, 2 XI 1939 r., k. 4; *Dwa ważne zarządzenia Generalnego Gubernatora*, „Goniec Krakowski”, 3 XI 1939 r., nr 6, s. 3; A. Chwałba, op. cit., s. 53.

⁸¹ *Rok 1939 w dzienniku...*, dok. 3 (Sprawozdanie ze spotkań Hansa Franka z podwładnymi oraz przedstawicielami wojska i policji, 28 X 1939), s. 28.

⁸² *Ibidem*, dok. 4 (Narada z hauptsturmführerem SS Buchnerem; narada z dr. du Prelem; mianowanie i omówienie zadań dr. Heubera, pełnomocnika gubernatora generalnego w Berlinie; sprawozdanie z narady Hansa Franka z szefami dystryktów w Krakowie, Lublinie i Warszawie; sprawozdanie z rozmowy Hansa Franka z kierownikiem resortu leśnictwa w Urzędzie Gubernatora Generalnego dr. Eissfeldtem, 29 X 1939 r.), s. 37–38.

⁸³ *Ibidem*, dok. 2 (Sprawozdanie z wizyty Heinricha Himmlera i Hansa Franka w Warszawie oraz przyjęcia wydanego na cześć niemiecko-radzieckiej Komisji Granicznej, 26–27 X 1939 r.), s. 27; *Obrady niemiecko-rosyjskie w Warszawie. Przyjęcie delegacji u Gubernatora Generalnego dra Franka*, „Gazeta Łódzka”, 28 X 1939 r., nr 32, s. 1.

⁸⁴ *Okupacja i ruch oporu...*, t. 1, dok. 22A (Proklamacja generalnego gubernatora do ludności polskiej, 26 X 1939 r.), s. 122–123.

niemiecko-polskiego „Dziennika Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” („Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für besetzten polnischen Gebiete”)⁸⁵. Na łamach tego dziennika urzędowego opublikowano komunikat o powołaniu przez Franka kilku współpracowników: Bühlera na szefa Urzędu Generalnego Gubernatora, Krügera na stanowisko HSSPF, czterech szefów dystryktów: Otto van Wächtera (krakowskiego), Friedricha Schmidta (lubelskiego), Karla Lascha (radomskiego), Ludwiga Fischera (warszawskiego), oraz pełnomocnika generalnego gubernatora w Berlinie – Wilhelma Heubnera. Podano, że zapadły one w Warszawie, podobnie jak wszystkie inne decyzje Franka z końca października 1939 roku⁸⁶. Wreszcie Warszawa figuruje jako miejsce wydania rozporządzenia z 31 października 1939 roku o utrzymaniu policyjnych sądów doraźnych i wprowadzeniu kary śmierci za przewinienia przeciwko władzom okupacyjnym⁸⁷.

Inaczej postępowały podległe Frankowi urzędy, które czasem wymieniały Łódź jako miejsce wydawania zarządzeń. Miasto to figuruje między innymi jako miejsce wydania odezwy HSSPF Krügera do funkcjonariuszy polskiej Policji Państwowej z 30 października 1939 roku⁸⁸ oraz kilku zarządzeń szefa Urzędu Generalnego Gubernatora Bühlera⁸⁹ i kierownika Wydziału Pracy Urzędu Generalnego Gubernatora Krohna⁹⁰.

31 października 1939 roku do Łodzi na naradę z Frankiem i Seyß-Inquartem przybył Joseph Goebbels. W dzienniku zapisał: „Sama Łódź jest brzydkim miastem. [...] To już jest Azja. Będziemy tu mieli moc roboty, aby zgermanizować ten obszar”. Jeszcze dosadniej wypowiadał się o dzielnicy żydowskiej: „To jest nie do opisanie. To już nie są ludzie, to są zwierzęta”. Następnego dnia, 1 listopada, Goebbels był w Warszawie: „Warszawa to jest piekło. Zdemolowane miasto. [...] Ludność jest apatyczna i podobna do cieni”⁹¹. Uwagę Goebbelsa o germanizacji Łodzi należy wiązać z podjętą w Berlinie na przełomie października i listopada decyzją o włączeniu miasta w granice III Rzeszy, o co mieli zabiegać głównie Niemcy łódzcy oraz sam namiestnik okręgu Rzeszy Poznań (później: Kraj Warty) – Arthur Greiser⁹². Co ciekawe, na łamach swojego dziennika Goebbels dwukrotnie (8 i 17 listopada) podawał

⁸⁵ Jako miejsce wydania do 3 XI 1939 r. włącznie widnieje Warszawa; od nr 5 z 13 XI 1939 r. – Kraków.

⁸⁶ *Obwieszczenie w sprawach personalnych*, 31 X 1939 r., „Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów”, 2 XI 1939 r., nr 2, s. 15.

⁸⁷ *Ibidem*, dok. 26A (Rozporządzenie H. Franka utrzymujące w mocy policyjne sądy doraźne i wprowadzające karę śmierci za wszelkie przewinienia wobec władz okupacyjnych, 31 X 1939 r.), s. 126.

⁸⁸ Odezwa wyższego dowódcy SS (Schutzstaffel) i Policji w Generalnym Gubernatorstwie dla okupowanych polskich obszarów, 30 X 1939 r., „Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów”, nr 2, 2 XI 1939 r., s. 16.

⁸⁹ „Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów”, 2 XI 1939 r., nr 3, s. 22–23.

⁹⁰ *Ibidem*, 2 XI 1939 r., nr 2, s. 14–15; *ibidem*, 2 XI 1939 r., nr 3, s. 20.

⁹¹ J. Goebbels, *Dzienniki*, t. 2, oprac. i tłum. E.C. Król, Warszawa 2013, s. 32–33.

⁹² M. Cygański, *op. cit.*, s. 45–46; Cz. Madajczyk, *op. cit.*, s. 65; J. Wróbel, *op. cit.*, s. 38.

w wątpliwość zasadność włączenia Łodzi do Rzeszy, jako miasta zamieszkanego przeważnie przez Polaków i Żydów⁹³.

Dopiero 1 listopada Himmler podpisał nominacje na stanowiska kierownicze SS i policji w GG. Jako HSSPF „Ost” w Krakowie wyznaczył „w porozumieniu z generalnym gubernatorem” Krügera, zastrzegając, że jest on bezpośrednio podporządkowany Frankowi. Z kolei Krügerowi podporządkowani byli: dowódca Sipo – Streckenbach, dowódca Orpo – Becker, dowódca SS i Selbstschutzu – SS-Oberführer Kurt Hintze. Poza ostatnim wymienionym oficerem SS kluczowe stanowiska powierzono dowódcom SS i policji, którzy już pełnili te funkcje przy naczelnym szefie administracji Franku. W tym samym dokumencie podano nominacje na stanowiska dowódców SS i policji (SSPF) w dystryktach: krakowskim – SS-Gruppenführer Karl Zech, radomskim – SS-Oberführer Fritz Katzmann i warszawskim – SS-Gruppenführer Paul Moder⁹⁴. Stanowisko SSPF w dystrykcie lubelskim nie zostało jeszcze obsadzone – Himmler powierzył je SS-Brigadeführerowi Odilo Globocnikowi, który objął je dopiero pod koniec listopada 1939 roku⁹⁵.

W Łodzi Frank rozmawiał po raz ostatni ze Streckenbachem 31 października, a z Krügerem – 1 listopada⁹⁶. Obaj wyjechali do Krakowa zapewne przed Frankiem. Streckenbach do Krakowa przeniósł się definitywnie 5 listopada⁹⁷. 1 listopada 1939 roku również Frank opuścił Łódź, lecz przed przyjazdem do Krakowa udał się najpierw do Berlina⁹⁸. 4 listopada Frank spotkał się z Hitlerem, od którego dowiedział się o włączeniu Łodzi⁹⁹ do Rzeszy¹⁰⁰. Jak już wspomniano, decyzja ta nie wymusiła przeniesienia siedziby władz GG do Krakowa – Frank w tej sprawie czynił zabiegi już wcześniej, zanim zdecydowano o włączeniu Łodzi do Rzeszy. Hitler „wyrząził aprobatę dla działalności gubernatora generalnego w Polsce, a zwłaszcza dla decyzji zburzenia zamku w Warszawie oraz nieodbudowywania tego miasta, jak również zaaprobował zajęcie [na siedzibę gubernatora generalnego – M.P.] zamku w Krakowie”¹⁰¹.

⁹³ J. Goebbels, op. cit., t. 2, s. 35–37.

⁹⁴ BArch, SS-Führerpersonalakten, SSO/218A, Pismo RFSS H. Himmlera do SS-Obergruppenführera F.W. Krügera, 5 X 1939 r., k. 1044–1045.

⁹⁵ Globocnik pojawił się w Lublinie nie wcześniej niż 22 XI 1939 r. Gdy Seyß-Inquart w podróży inspekcyjnej po GG przybył do Lublina 19 XI 1939 r., Globocnik nadal był tam oczekiwany, a 22 XI spotkał go w Radomiu, gdzie Globocnik zatrzymał się w drodze do Lublina. Zob. *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, t. 30: *Documents and other Material in Evidence. Numbers 2239-PS to 2582-PS*, Nürnberg 1948, dok. 2278-PS (Report on a Journey of Inspection Undertaken by Seyss-Inquart in Poland, 17 to 22 November 1939), s. 93, 97.

⁹⁶ *Rok 1939 w dzienniku...*, s. 50, 53.

⁹⁷ T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, s. 43.

⁹⁸ D. Schenk, *Krakauer Burg...*, s. 53.

⁹⁹ 9 XI do Łodzi przybył Arthur Greiser, namiestnik okręgu Rzeszy Poznań (następnie, od I 1940 r., Kraj Warty – Warthegau), aby uroczystie obwieścić włączenie miasta do Rzeszy. Zob. K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne...*, cz. 2, s. 18; J. Wróbel, op. cit., s. 38; H. Umbreit, op. cit., s. 100.

¹⁰⁰ M. Cygański, op. cit., s. 46; Cz. Madajczyk, op. cit., s. 65.

¹⁰¹ *Rok 1939 w dzienniku...*, dok. 9 (Notatka z rozmowy z dyrektorem ministerialnym Lehmannem; sprawozdanie z działalności dr. du Prela; notatka z rozmowy Hansa Franka z Hitlerem, 4 XI 1939 r.), s. 63.

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami Frank przybył do Krakowa prosto z Berlina 7 listopada o godzinie 18.00 i wprowadził się na Wawel¹⁰² (oprócz niego zamieszkali tam Bühler i Krüger)¹⁰³. Miasto było oflagowane, a na trasie jego przejazdu rozlokowano kompanie honorowe SA, SS, Wehrmachtu¹⁰⁴. Warto zauważyć, że nastąpiło to dzień po bezprecedensowym podstępny aresztowaniu przez Gestapo profesorów krakowskich uczelni¹⁰⁵. Następnego dnia po przybyciu do Krakowa generalny gubernator rozpoczął urzędowanie, naradzając się z Krügerem, Streckenbachem i Beckerem¹⁰⁶. W obwieszczeniu z 13 listopada 1939 roku Bühler podał do wiadomości, że „definitywną” siedzibą służbową generalnego gubernatora jest „Zamek” a siedzibą Urzędu Generalnego Gubernatora – gmach Akademii Górniczej przy alei Mickiewicza¹⁰⁷.

PODSUMOWANIE

Pod koniec września 1939 roku Łódź została wyznaczona przez Hitlera jako siedziba naczelnego szefa administracji na okupowanych ziemiach polskich. Na urząd ten powołano Hansa Franka, ale póki władza zwierzchnia należała do Wehrmachtu (czyli do 25 października 1939 r.), działał mało energicznie i rzadko przebywał w mieście będącym formalnie jego siedzibą. Dopiero perspektywa objęcia pełni władzy na terenie Generalnego Gubernatorstwa, o którego utworzeniu zdecydował Hitler, wpłynęła na wzrost jego aktywności. Łódź stała się jego pierwszą siedzibą urzędową jako generalnego gubernatora pod koniec października i na początku listopada 1939 roku i tam podejmował pierwsze decyzje. Jeszcze przed objęciem urzędu Generalnego Gubernatora postanowił o przeniesieniu siedziby władz GG do Krakowa, obierając na swoją kwaterę Wawel. Nastąpiło to, zanim w Berlinie zapadła decyzja o włączeniu Łodzi do Rzeszy. Generalny gubernator przybył do Krakowa 7 listopada, a dwa dni później Łódź włączono do Rzeszy. Krakowskie władze GG (zarówno urzędy, jak i kierujący nimi ludzie) zostały utworzone i początkowo działały w Łodzi. Dotyczy to nie tylko Franka i jego sztabu, lecz także między innymi urzędu wyższego dowódcy SS i policji (Krügera), dowódców Sipo (Streckenbacha) i Orpo (Beckera) oraz szefa Ostbahnu i jego zastępcy (Becka i Gerteisa).

¹⁰² Zob. K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne...*, cz. 2, s. 18.

¹⁰³ M. Bednarek, *Kraków „stolica” Generalnego Gubernatorstwa* [w:] M. Bednarek, E. Gawron, G. Jeżowski, B. Zbroja, K. Zimerer, *Kraków. Czas okupacji 1939–1945*, Kraków 2012, s. 121.

¹⁰⁴ Program uroczystego powitania Franka przedstawił i omówił Dieter Schenk: D. Schenk, *Krakauer Burg...*, s. 57–59.

¹⁰⁵ Cz. Madajczyk, op. cit., s. 102–104.

¹⁰⁶ J. Böhler, K.-M. Mallmann, J. Matthäus, op. cit., s. 109.

¹⁰⁷ Obwieszczenie o definitywnej siedzibie służbowej Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, 13 XI 1939 r., „Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów”, nr 5, 13 XI 1939 r., s. 31; T. Wroński, *Kronika okupowanego Krakowa*, s. 49; *Amt des Generalgouverneurs im Gebäude der ehem. Bergakademie in Krakau*, „Warschauer Zeitung”, nr 2, 14 XI 1939 r., s. 6.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

IPN GK 675/2, Dowódca SS i Policji Dystryktu Radomskiego, Odpis pisma RFSS, H. Himmlera, do generalnego gubernatora H. Franka i HSSPF F.W. Krügera, 1 XI 1939 r.

IPN GK 196/261, Najwyższy Trybunał Narodowy, Notatka J. Bühlera, Łódź, 27 X 1939 r.

IPN GK 94/II/64, Rząd Generalnego Gubernatorstwa, Zarządzenie nr 1 szefa administracji przy dowódcy wojskowym w Krakowie, 14 X 1939 r.

IPN GK 98/1, Urząd Dystryktu Krakowskiego, Zarządzenie nr 15 szefa dystryktu krakowskiego, 2 XI 1939 r.

Archiwum Państwowe w Łodzi

Szef Zarządu Cywilnego Okręgu Wojskowego w Łodzi
2, 32

Bundesarchiv Bayreuth

Berichte über die Tätigkeit der deutschen Verwaltung in den annektierten und okkupierten Gebieten Polens, auch des Baltikums und der Sowjetunion 1939–1945
Ost-Dok. 13/237

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde (BArch)

Hauptamt Ordnungspolizei

R 19/405

R 19/454

Polizeidienststellen in Polen

R 70-Polen/1

Reichssicherheitshauptamt

R 58/825

SS-Führerpersonalakten

SSO/218A

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau

Oberbefehlshaber des Heeres

RH 1/58

Hoover Institution Archives, Stanford (CA)

73058 (Dziennik F.W. Krügera)

Źródła opublikowane

Die Berichte der Einsatzgruppen aus Polen 1939. Vollständige Edition, Hg. S. Lehnstaedt, J. Böhler, Berlin 2013.

Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945, Hg. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975.

- Działalność Einsatzgruppen Policji Bezpieczeństwa na ziemiach polskich w 1939 r. w świetle dokumentów*, oprac. K. Leszczyński, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” 1971, t. XXII.
- „*Führer-Erlasse 1939–1945*“. *Edition sämtlicher überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung*, Hg. M. Moll, Stuttgart 1997.
- Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, oprac. S. Płoski, t. 1, Warszawa 1970.
- Pospieszalski K.M., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 1: *Ziemie „wcielo- ne”*, Poznań 1952.
- Pospieszalski K.M., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. 2: *Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958.
- Das Recht des Generalgouvernements*, Hg. A. Weh, Krakau 1940.
- Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, oprac. P. Kosiński, tłum. V. Grotowicz, Warszawa 2019.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, t. 26: *Documents and other Material in Evidence. Numbers 405-PS to 1063 (d)-PS*, Nürnberg 1947.
- Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*, t. 30: *Documents and other Material in Evidence. Numbers 2239-PS to 2582-PS*, Nürnberg 1948.
- Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, Bd. 4: *Polen, September 1939–Juli 1941*, Hg. K.-P. Friedrich, A. Löw, München 2011.

Prasa i dzienniki urzędowe

- „Deutsche Lodzer Zeitung” 1939
- „Dziennik Rozporządzeń dla Obszarów Okupowanych w Polsce” 1939
- „Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla Okupowanych Polskich Obszarów” 1939
- „Gazeta Łódzka” 1939
- „Goniec Krakowski” 1939
- „Ilustrowany Kuryer Codzienny” 1939
- „Soldaten-Zeitung der Schlesischen Armee” 1939
- „Soldaten-Zeitung für den Militärbezirk Lodz” 1939
- „Warschauer Zeitung” 1939

Dzienniki i wspomnienia

- Frank H., *Im Angesicht des Galgens. Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse*, Neuhaus bei Schliersee 1955.
- Goebbels J., *Dzienniki*, t. 2, oprac. i tłum. E.C. Król, Warszawa 2013.
- Landau L., *Kronika lat wojny i okupacji*, t. 1: *Wrzesień 1939–listopad 1940*, oprac. Z. Landau, J. Tomaszewski, Warszawa 1962.
- Szyszko-Bohusz A., *Wawel pod okupacją niemiecką. Wspomnienia z lat 1939–1945*, „Rocznik Krakowski”, R. XXXI, 1949–1957 (*Kraków w latach okupacji 1939–1945. Studia i materiały*).

Literatura

- Aly G., „Endlösung“. *Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden*, Frankfurt am Main 1995.
- Bednarek M., *Kraków „stolica” Generalnego Gubernatorstwa* [w:] M. Bednarek, E. Gawron, G. Jeżowski, B. Zbroja, K. Zimerer, *Kraków. Czas okupacji 1939–1945*, Kraków 2012.
- Berenstein T., Rutkowski A., *Niemiecka administracja wojskowa na okupowanych ziemiach polskich (1 września–25 października 1939 r.)*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej” 1962, t. VI, s. 53–55 (45–57).
- Bojanowski T., *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939–1945)*, Łódź 1992.
- Borejsza J.W., *Śmieszne sto milionów Słowian. Wokół światopoglądu Adolfa Hitlera*, Gdańsk 2016.
- Böhler J., Mallmann K.-M., Matthäus J., *Einsatzgruppen w Polsce*, tłum. E. Ziegler-Brodnicka, Warszawa 2009.
- Broszat M., *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939–1945*, Stuttgart 1961.
- Ceran T., *Ustanowienie okupacji niemieckiej, zmiany prawno-ustrojowe* [w:] *Po jednej i drugiej stronie linii Ribbentrop-Mołotow. Okupacja niemiecka i sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941 w porównaniu*, t. 1, red. S. Kalbarczyk, M. Przegiętka, Warszawa 2020.
- Chwalba A., *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002.
- Cygański M., *Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi*, Łódź 1965.
- Eisenblätter G., *Grundlinien der Politik des Reichs gegenüber dem Generalgouvernement 1939–1945*, Frankfurt am Main 1969.
- Koll J., *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in der Niederlanden (1940–1945)*, Wien–Köln–Weimar 2015.
- Konieczny A., *Organizacja gestapo na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939–1945*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, R. XXX, 2008.
- Lesiakowski K., *Początki okupacji hitlerowskiej w Łodzi na łamach polskojęzycznej „Gazety Łódzkiej” (wrzesień–listopad 1939 r.)* [w:] *Łódź w 1939 roku. Studia i szkice*, red. T. Toborek, P. Waingertner, Łódź 2011.
- Madajczyk Cz., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970.
- Mączyński M., *Organizacyjno-prawne aspekty funkcjonowania administracji bezpieczeństwa i porządku publicznego dla zajętych obszarów polskich w latach 1939–1945 ze szczególnym uwzględnieniem Krakowa jako stolicy Generalnego Gubernatorstwa*, Kraków 2012.
- Młynarczyk J.A., *Polityka okupacyjna Wehrmachtu w Polsce w pierwszych tygodniach wojny (wrzesień–październik 1939 r.)*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2012, t. 22(3).
- Patin N., *Krüger. Un bourreau ordinaire*, Paris 2017.
- Pischel W., *Die Generaldirektion der Ostbahn in Krakau 1939–1945. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Eisenbahnen im zweiten Weltkrieg*, „Archiv für Eisenbahnwesen”, R. 74, 1964, z. 1.
- Pohl D., *Von der „Judenpolitik“ zum Judenmord. Der Distrikt Lublin des Generalgouvernements 1939–1944*, Frankfurt am Main 1993.
- Przegiętka M., *Polska z perspektywy Berlina* [w:] *Po jednej i drugiej stronie linii Ribbentrop-Mołotow. Okupacja niemiecka i sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941 w porównaniu*, t. 1, red. S. Kalbarczyk, M. Przegiętka, Warszawa 2020.

- Schenk D., *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, tłum. K. Jachimczak, Kraków 2009.
- Schenk D., *Krakauer Burg. Wawel jako ośrodek władzy generalnego gubernatora Hansa Franka w latach 1939–1945*, tłum. P. Zarychta, Kraków 2013.
- Wolf G., *Ideologie und Herrschaftsrationalität. Nationalsozialistische Germanisierungspolitik in Polen*, Hamburg 2012.
- Wroński T., *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974.
- Wroński T., *Ziemia krakowska pod okupacją hitlerowską*, Warszawa–Kraków 1973.
- Wróbel J., *Przemiany demograficzne w Łodzi w latach okupacji niemieckiej 1939–1945* [w:] *Łódź pod okupacją 1939–1945. Studia i szkice*, red. T. Toborek, M. Trębacz, Łódź–Warszawa 2018.
- Wrzosek M., *Zaczątki niemieckiego systemu okupacyjnego na terytoriach polskich opanowanych przez wojska niemieckie jesienią 1939 roku*, „*Studia Podlaskie*” 1996, t. VI, s. 54–58.
- Umbreit H., *Deutsche Militärverwaltungen 1938–39*, Stuttgart 1977.